

Yves Van Buyten & Willy Vanderzeypen

STEDINGEN, KRUISTOCHTEN IN 1233 EN 1234 TEGEN DE BOERENOPSTAND ROND BREMEN

In een meer traditionele geschiedschrijving is de term ‘boerenopstand’ tegen fnuikende maatregelen van adel en geestelijkheid eerder gereserveerd voor de 14de tot de helft van de 16de eeuw. Tal van voorbeelden deden zich toen voor in Europa wanneer de landelijke bevolking haar positie ondermijnd zag en haar rechten beknot door de feodale elite. Meestal laat men deze serie beginnen met de opstand in Kust-Vlaanderen in de jaren 1323-1328, en eindigen met de Duitse Boerenoorlog van 1524 tot 1526.

In deze bijdrage zullen we evenwel merken dat de geleidelijke verbetering van hun lot in Europa reeds vanaf de 11de eeuw een mentaliteitsverandering tot leven wekte. Bepaalde verworven vrijheden met zelfbestuur brachten de boeren van geografische gemeenschappen met een eigen identiteit in het geweer om die rechten te verdedigen. Ze durfden dat soms met alle risico's vandien, zoals zelfs een officiële kruistocht. Een dergelijk dossier in het begin van de 13de eeuw is dat van de Noordduitse Stedingers op de oevers van de Weser nabij de stad Bremen. [...]

Johan Verweirder

PETRUS PLANCIUS, THEOLOOG, PREDIKANT, CARTOGRAAF, ZEEVAARTKUNDIGE EN ASTRONOOM

Op 15 mei 1622 overleed in Amsterdam de veelzijdige geleerde en calvinistische dominee Petrus Plancius (Pieter Platevoet). Geboren in het Heuvelland van de Vlaamse Westhoek te Dranouter was hij na zijn studies eerst werkzaam in de Zuidelijke Nederlanden en vanaf 1585 een invloedrijke man te Amsterdam.

Plancius is een van de vele verdienstelijke mensen die West-Vlaanderen uitzond in de 16de en 17de eeuw, al dan niet gedwongen door omstandigheden of uit ideologische overtuiging. In dit artikel wil ik graag aandacht besteden aan de cartograaf, geograaf, astronoom, bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en een zeer actieve predikant, die beter bekend is in Nederland dan in Vlaanderen.

Bleef Plancius' leefwereld vooral beperkt tot de Nederlanden, toch werden zijn kaarten, zeevaartkundige werken en sterrenkundige waarnemingen over de hele wereld gewaardeerd. Wie echter religieus anders dacht dan hijzelf en het strenge Geneefse calvinisme van de synode niet goedgezind was, kreeg het heftig aan de stok met hem. Als theoloog schaarde Plancius zich onder de tegenstanders van Arminius. In deze disputen was hij een voorman van de contraremonstranten. Zijn zes zonen werden eveneens dominee.

Op geografisch en zeevaartkundig gebied was Plancius' werk van grote betekenis voor de economie van Amsterdam en het begin van de 'Gouden Eeuw' in de Republiek der Zeven Provinciën. Tal van zeelieden en schippers uit Holland, Zeeland en Friesland onderwees hij hoe ze bij hun taken navigatiegereedschappen konden inzetten. Samen met Willem Barentszoon ontwierp hij een beroemde kaart van het Middellandse-Zeebekken. Plancius stimuleerde zijn leerling tot opmerkelijke verkenningstochten in het noorden. Hij was ook de grondlegger van

Willy Vanderzeypen

DE MINIEMEN, DE REGULIERE BEDELORDE DER 'ALLERMINSTEN' IN EUROPA EN ZUIDELIJKE NEDERLANDEN

In het begin van de 13de eeuw ontstond in de christenheid uit de armoedebeweging een nieuw type van religieuze genootschappen met de pauselijk erkende benaming van 'bedelorden'. De eerste daarvan was de orde der franciscanen of minderbroeders in Noord-Italië. Kort daarna volgde die van de dominicanen of predikbroeders in Zuid-Frankrijk. Beide stonden rechtstreeks onder pauselijke supervisie met voorrechten die gedurende meerdere decennia een hevige oppositie wekten bij de bisschoppen en de seculiere geestelijkheid.

De gelofte van armoede in kloosterverband hield in dat men afstand deed van het onafhankelijke beschikkingsrecht over tijdelijke goederen. In de bedelorden was bezit niet enkel uitgesloten voor de kloosterling als individu, maar ook voor alle kloosters als gemeenschap. Een ander onderscheid met de oudere orden was dat de bedelorden hun contemplatief leven verbonden met een actief apostolaat in de steden: preken, biechthoren, parochiale zielzorg, onderwijs voor het volk in stedelijke scholen, academische activiteiten en missie. Of dus een gemengd leven. Juist daardoor waren de dominicanen en franciscanen een mobiele kracht in dienst van de paus die ze inzette tegen dissidente armoedebewegingen zoals de waldenzen en de katharen.

Ter verbetering van hun mobiliteit om deze doelstellingen te realiseren verlieten de franciscanen en dominicanen het principe van de gebondenheid aan een welbepaald klooster. Meerdere kloosters in een bepaalde geografische zone vormden een provincie met een provinciaal kapittel. Op hoger bestuurlijk niveau koos men een generaal kapittel. Uit hun rangen kwamen grote meesters van de hoogscholastiek zoals Albertus de Grote, Bonaventura en Thomas van Aquino.

Nog in de 13de eeuw werd de officiële lijst van bedelorden aangevuld met de karmelieten en tevens de augustijner eremieten. Van deze vier bedelorden werden binnen de grenzen van het huidige Nederland tijdens de middeleeuwen 57 kloosters in 43 verschillende steden gesticht.

Vanaf de 15de eeuw volgden nog andere aparte stichtingen met het statuut van bedelorde zoals de servieten, de trinitariërs, de mercedariërs en de miniemen. Over de orde van de miniemen vertellen we in deze bijdrage meer, en dan vooral in de context van de contrareformatie na Trente.

De miniemen zijn geen jongere tak van de minderbroeders maar institutioneel een volledig onafhankelijke bedelorde, in het Latijn: *Fratres Minimi* (O.M.). Toch werden zij in annalen en oorkonden wel eens verward of vereenzelvigd met de minderbroeders: *Fratres Minores* (O.F.M.).

Dat was trouwens reeds zo vanaf hun oprichting in de tweede helft van de 15de eeuw in Calabrië vanuit een groep godzoekende kluisenaars. Ter onderscheiding met de minderbroeders of franciscanen noemden de stichtende leden zich op aanraden van de pauselijke administratie 'de 'allerminste' of 'de geringste broeders'. Of in het Nederlands 'de miniemen' (Van Dale) en zo vooral gekend in België, indertijd nog onder Spaans beheer.

Voor een inplanting in de opstandige Republiek van de Zeven Provinciën verschenen de miniemen te laat in de geschiedenis van de bedelorden in de Lage Landen. Gunstig voor hun project in de zuidelijke gewesten was het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) tussen de Republiek en Spanje. Koning Filips II werd in Brussel vertegenwoordigd door de vrome aartshertogen Albrecht en Isabella. De miniemen installeerden zich op korte tijd in Antwerpen, Anderlecht, Bergen, Rijsel, Luik, Brussel, Geraardsbergen, Dowaaï, Leuven, Jupille en Duinkerken. Reeds in 1617 besliste hun generale kapittel in Rome om een aparte Belgische provincie op te richten. [...]

Bernard Vandeginste

MARIN MERSENNE EN ZIJN LITERAIRE KRING, WETENSCHAPSBEOEFENING IN DE 17DE EEUW

De Franse priester Marin Mersenne (1588-1648) was een veelzijdige en vooraanstaande geleerde in de mathematica, musicologie, natuurwetenschappen, theologie en filosofie. Na zijn studies aan het jezuïetencollege van La Flèche en theologie aan de universiteit van Parijs trad hij in 1611 toe tot de kloosterorde van de miniemen (*Ordo Minimorum*). Ondanks zijn arme afkomst kon hij er zijn onderricht voortzetten en werd aansluitend tot priester gewijd.

Van 1614 tot 1618 doceerde père Mersenne filosofie in het klooster van zijn orde te Nevers. Teruggekeerd als professor en nadien superieur van het miniemenklooster in Parijs werd hij ondanks de strenge orderegel van de spirituele penitenten een spilfiguur in de intellectuele gemeenschap van Parijs. Eminente wetenschappers bezochten de erudiete monnik in zijn kloostercel. Hij begon met een uitvoerige correspondentie op Europese schaal waardoor hij filosofen en wetenschappers met elkaar in contact bracht. Zijn vroege werk was in het kader van de contrareformatie voornamelijk polemisch tegen atheïsten en sceptici. Zijn houding verzachtte echter naarmate hij ouder werd en meer kennis vergaarde als draaischijf van zijn letterkundige kring.

Zelf schrijver, vertaler en uitgever had hij met zijn hoogstaand werk en vele tips een grote invloed op tijdgenoten zoals Christiaan Huygens en vooral René Descartes. Als geestelijk instigator en verdediger van het filosofische mechanisme, met als idee dat voor alle natuurlijke fenomenen een waarneembare fysieke verklaring bestaat, beïnvloedde Mersenne ook latere wetenschappers.

Men heeft de katholieke priester wel eens terecht 'de secretaris-generaal van geleerd Europa genoemd'. Nadat Marin Mersenne op 59-jarige leeftijd op 1 september 1648 stierf in de armen van de Zuid-Franse topgeleerde en zijn vriend Pierre Gassendi, vond men in zijn kloostercel de zorgvuldig bewaarde brieven van 78 correspondenten. Dit fonds bewijst dat Mersenne door zijn doordachte vraagstelling en gegronde kritieken wezenlijk meehielp om in de eerste helft van de 17de eeuw een meer moderne wetenschapsbeoefening met andere waarden en procedures te laten ontstaan.

Tot op het laatste moment van zijn doodstrijd bleef Mersenne helder en consequent. Hij was er zeker van dat de hem behandelende geneesheren zich in hun diagnose hadden vergist. Gassendi schreef daarover enkele dagen later in een brief aan zijn beschermheer Lodewijk van Valois: [...] Op het uur van zijn zieltoging, verzocht hij de geneesheren om een autopsie uit te voeren op zijn lijk. Hij wilde dat zij zo meer zouden leren over het karakter van zijn aandoening

die ze hadden veronachtzaamd, en dat die kennis daarna zou dienen voor het behandelen van andere personen, getroffen door dezelfde kwaal.

Mersennes rijke collectie van optische instrumenten werd door zijn ordegenoten verspreid. Zijn eerste biografie verscheen reeds een jaar na zijn overlijden en werd opgesteld door Hilarion de Coste, een oud-leerling en vriend, die eveneens priester was in de bedelorde van de miniemen. [...]

Wilfried Detobel

VAUVENARGUES, DE 'SOLDAAT-FILOSOF' EN ZIJN HEROÏSCHE ETHIEK VAN HET SENTIMENT

In de 17de eeuw toonde de literaire stroming van de Franse 'moralisten' zich weinig flatterend voor de mens. La Bruyère en La Rochefoucauld waren conservatieve misantropen die de kleinmenselijke kantjes blootlegden. Sommige auteurs zoals La Fontaine deden dat in hun tijdloze fabels.

Luc de Clapiers, markies van Vauvenargues, startte de eeuw nadien met een rehabilitatie, voortgezet door Jean-Jacques Rousseau. In diens oppositie tussen natuur en samenleving ging Vauvenargues evenwel nog niet zover. In zijn denken en schrijven bleef hij binnen de krijtlijnen van wat hij juist en waar achtte.

Behept met een zwak gestel kende Vauvenargues een kort leven van fysieke aftakeling en verscheidene lichamelijke ongelukken. Zijn militaire loopbaan leverde hem enkel ontgoocheling en tegenslag op. Toch verviel hij niet in een somber pessimisme of in een bitter afgeven op de mens en de maatschappij. Waar de jonge adel van zijn tijd zich verloor in frivoliteiten en ijdelheid, plaatste hij de nobele antieke idealen van deugd en glorie voorop. Zijn energieke maar beminnelijk geformuleerde ideeën raakten evenwel overschaduwde door de meer materialistische van de opkomende verlichtingsfilosofen.

Na het lezen van enkele manuscripten van Vauvenargues moedigde Voltaire de debuterende 'soldaat-filosoof' toch aan alsof het zijn gelijke betrof. Hij had hem persoonlijk leren kennen en noemde zijn vriend bij diens vroege dood een 'onbedorven genie'. Ook latere literatuurcritici zien in Vauvenargues een voorbeeld van een stoïcijnse mens die zijn tragische aardse conditie overstijgt. Als stilistisch begaafde moralist van het sentiment bezette de militair en daarna onafhankelijke schrijver wel een eenzame plaats in de meer rationalistische eeuw van de Verlichting, waardoor hij bij het grote publiek vrij onbekend bleef.

Toch doet de naam van zijn voorouderlijk kasteel ook nu nog een belletje rinkelen bij kunstliefhebbers. Pablo Picasso kocht het in 1958 en liet er zich op privé-terrein in de tuin begraven. [...]

Wilfried Detobel

DAVID HUME, ZIJN PSYCHOLOGISCHE KIJK OP DE MENS EN DE CAUSALITEIT

Rond het begin van de 18de eeuw maakte in Engeland het empirisme opgang met werken over het menselijke begripsvermogen van John Locke en George Berkeley. De filosoof, historicus en

essayist David Hume onderschreef hun vertrekpunt dat men alleen door ervaring kennis over de wereld kan verwerven. De vaststelling dat op een bepaalde oorzaak steeds eenzelfde gebeuren volgt (causaliteit) kreeg echter bij de drie Britse onderzoekers telkens een andere verklaring. In navolging van Newtons mechanica wijt Locke dit aan een krachtsrelatie tussen deeltjes. Voor de Ierse anglicaanse bisschop Berkeley is het gewoon het werk van God. De grote verdienste van Hume is zijn psychologische uitleg van inzichtelijk begrip als een associatie van onze perceptie en onze denkbeelden.

Hume wenste zich overigens niet toe te spitsen op de natuurfilosofie. Hij was geen wereldvreemde theoreticus. De Schotse *'Man of Letters'* koos liever het pad van de hartstochten en de zeden wat hem na verloop van tijd tot de bekendste Britse moraalfilosoof zou maken. Zijn werk bracht hem echter onvermijdelijk in conflict met de Engelse en Schotse Kerk en kwam ook op de Roomse Index te staan.

In zijn korte autobiografie schrijft Hume dat hij reeds vroeg elke vorm van het christelijke geloof afzwoer maar dat voor zijn vrome moeder verborg om haar niet te kwetsen. Het typeert zijn karakter als een beminnelijke persoon die conflicten uit de weg ging, maar van wie weinigen begrepen hoe hij zulke scherpe en ongewone stellingen van een consequent empirisme in zijn geschriften durfde te verkondigen. Latere onderzoekers vlooden zijn werken nauwgezet uit en ontdekten nogal wat inconsistenties. Humes plaats in de ontwikkeling van de filosofie blijft hierdoor omstreden, maar niemand kan heen om zijn gedreven *'Love of Literary Fame'* en de opbrengst daarvan voor de wereldliteratuur.

Naar Kants eigen zeggen werd hij pas werkelijk uit zijn *'dogmatische sluier gewekt'* door de gedachten van David Hume. In zijn autobiografie vermeldt Hume nochtans kortweg dat zijn eerste boek doodgeboren van de pers viel. Toch besteden we in deze bijdrage grote aandacht aan dat door de auteur verguisde *'jeugdwerk'*. Zijn andere geschriften zijn immers meer gepolijst of tijdsgebonden, waar zijn eersteling *Traktaat van het menselijke begrip* een ruwe diamant is met hoogst originele bedenkingen. Precies dat werk met een onderzoek naar het denken en kenvermogen van de mens zal Hume een aparte en invloedrijke plaats bezorgen onder de filosofen van de volgende eeuwen. [...]

Wilfried Detobel

OLYMPE DE GOUGES, PROPAGANDISTE VOOR VROUWENRECHTEN IN HET REVOLUTIONAIRE PARIJS

Een welbekende schrijfster uit de Franse revolutiejaren is Germaine de Staël. Begiftigd met literair talent beperkte ze zich echter tot een traditionele vrouwenrol door enkel mannen uit de hoogste kringen te beïnvloeden zonder daarbij zelf het voortouw te nemen. Gedreven door een groot romantisch hart wisselde zij vlot van kamp. Eerst was ze een revolutionaire, daarna een monarchiste en een vluchteling tijdens de Terreur, vervolgens een liberale in steun aan het Directoire, en tenslotte de *'rabiante critica'* van Napoleon I Bonaparte.

Olympe de Gouges vormt in alles haar tegenpool. Met een meer bescheiden talent en een bevlogenheid die grenst aan naïviteit houdt zij koppig vast aan haar overtuiging. Daarbij lijkt ze haast blind te zijn voor het gevaar dat naar haar terechtstelling zal leiden. Laster en twee eeuwen vergetelheid zijn haar lot, tot de historicus Olivier Blanc in 1981 voor eerherstel zorgt. Nu is haar naam onverbrekkelijk verbonden met haar feministische manifest *Déclaration des*

droits de la femme et de la citoyenne uit 1791, dat zij toen adresseerde aan de Franse koningin Marie-Antoinette.

Dat geschrift is inmiddels courante leerstof op school. Olympes borstbeeld prijkt in de wandelgangen van het Franse parlement. De naar voren gebrachte ideeën in het manifest lijken vandaag nog weinig revolutionair, doch golden voor haar tijd als ronduit utopisch.

De verdienste van Olympe de Gouges enkel beperken tot dit manifest zou evenwel een onrecht betekenen. Uit haar ganse levensverhaal treedt een onafhankelijke vrouw naar voor, die in haar zelfontwikkeling erg vastberaden de roerige Franse samenleving wil beïnvloeden. Zij durft dit aan in een misogynie context, waarin men de vrouw fysiek en intellectueel inferieur achtte en aldus ondergeschikt aan de man die bevoegd was om afwijkend gedrag te 'corrigeren'. Hoewel eerdere schrijfsters opkwamen voor gelijkheid tussen de seksen, geldt Olympe door haar politieke activisme voor menig commentator als de eerste 'moderne' Franse feministe.

De wereld is een schouwtoneel, elk speelt zijn rol en krijgt zijn deel, schreef Joost van den Vondel een eeuw voordien. Dat gaat zeker op voor de Franse revolutie, waarin het volk niet enkel meespeelt maar ook meeschrijft aan een historisch stuk waarvan niemand de afloop kende. De revolutie zelf ondersteunde een ceremoniële theatraliteit met allerlei herdenkingen en optochten, alsook in de publieke processen en de executies. Voor Olympe de Gouges betekende het theater een eerste middel om aan politiek te doen.

Niet te scheiden van haar latere politieke geschriften, brengen we haar stukken mee onder de aandacht. Olympe de Gouges stond toen niet alleen in haar ijver voor meer vrouwenrechten. Haar pad kruiste of liep parallel met dat van andere dames in Parijs, waaronder Etta Palm afkomstig uit Groningen en Théroigne de Méricourt uit het Luikse. Hun levensverhalen zijn als zijstromen voor die machtig kolkende rivier van de Franse revolutie die op haar vernietigende weg het zieltogende Ancien Régime wegspoelde. Deze twee dames uit de Lage Landen komen eveneens aan bod in het laatste hoofdstuk van dit essay.

[...]